

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 7—10

БЕОГРАД 1959

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Велић</i> : Поводом Ракићева језика	217
2. <i>М. Сивановић</i> : О језику у једном приказу и поводом тога језика	220
3. <i>Б. Милановић</i> : Употреба предлога <i>код</i> (с генитивом) уз глаголе кретања	227
4. <i>Милош С. Московљевић</i> : У коју категорију речи спада реч „као“?	243
5. <i>Срећен Живковић</i> : Деоба глагола по објекту	250
6. <i>Милија Сивашић</i> : Из акцентологије	257
7. <i>Св. Марковић</i> : Промена туђих личних имена и презимена	265
8. <i>Н. С. Половина</i> : Вуков Немачко-српски речник	274
9. <i>С. Машић</i> : Из Вукова преводња	280
10. <i>Павле Илић</i> : О питању смедеревско-вршачког дијалекта	283
11. <i>И. Гркић</i> : Покретно <i>а</i> на крају неких предлога као диференцијални семантички знак	291
12. <i>Пећар Сладојевић</i> : О рефлексу краткога <i>в</i> иза <i>р</i> у књижевном језику јужнога изговора	302
13. <i>Милић Пешић</i> : О месту енклитике у реченици	305
14. Језичке поуке	312
15. Регистар	321

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик д-р АЛЕКСАНДАР ВЕЛИЋ
 Секретар Уређивачког одбора — Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА
 БЕОГРАД

Слог: „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5.
 Штампана и понесена Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28

О ПИТАЊУ СМЕДЕРЕВСКО-ВРШАЧКОГ ДИЈАЛЕКТА

За науку је ванредно корисно да се о новим схватањима и новоуведеним појмовима и терминима одмах дискутује у стручним часописима. На тај начин гледишта се брже пречишћавају и омогућује се усклађивање критерија и општије усвајање онога што је у новоме заиста и добро — као и брже одбацивање онога што је неприхватљиво. Уколико се тако не чини, наука се у знатној мери излаже опасности да се сведе на изоловане напоре појединих научника који се један на другога осврћу мање него што би морали. Због тога треба у начелу поздравити дискусију проф. др Милоша Московљевића »О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту“« у Нашем језику IX, св. 3—4, стр. 102—107. Московљевићева иницијатива је утолико позитивнија што је он проблем изнео пред читаоце Нашег језика, дакле пред ширу стручну јавност.

Радо ћу одговорити на Московљевићев чланак, на шта ме он својом садржином на неки начин позива, и то тим пре што сам у међувремену и сам даље размишљао о овом питању, трудећи се да га сагледам са нових и што савременијих тачака гледишта. Међутим, пре него што пређем на расправљање самог проблема, желео бих да одклоним с пута неке омашке и нетачности које су се Московљевићу поткрале у приказивању мојих схватања и мога рада. Ићи ћу у овоме редом — страницама Московљевићевог чланка.

Стр. 104: „Без поузданих, на терену покушљених језичких података, допуњених историским и етнографским подацима, смело је и ризично постављати тезу о једном новом дијалекту, па још га уносити у удбеник. Јер је Ивић на целој тој територији био само у два места: у банатском селу Крушчици, где је забележио само једну неважну црту, и у једном београдском селу, Великом

Селу, где не знам шта је забележио“. — Свакако је пропуст што ме проф. Московљевић, којег веома ценим и радо се с њим виђам у Институту за српскохрватски језик, није никада питао о овоме. У том случају сазнао би да сам на терену испитивао говоре не само двају поменутих села, већ и говоре Баваништа и Гаја код Ковина, Касидола код Пожаревца, Ландола код Смедерева и Железника, Жаркова, Рушња, Ресника, Кнежевца и Белог Потока код Београда — дакле *укујно шринаесет месџа*. Просечно из сваког места имам по хиљаду до две хиљаде записаних примера. О говору београдских села читао сам још као студент 1947/48 године на часовима проф. М. Стевановића опширан семинарски рад на око осамдесет страна (и данас у рукопису). Уосталом на стр. 142 и 153 Јужнословенског филолога XVIII износи се из мог крушчичког материјала више од „једне неважне црте“. Испитивање говора Баваништа, као и његова припадност овом типу, помиње се на стр. 129 Гласника САН II (за 1950 год.), а одговарајућа напомена за говор Гаја налази се на стр. 314 истог годишта Гласника. У мојој дисертацији „О говору Галипољских Срба“ (Београд, 1957), коју М. иначе цитира, наведен је у разним приликама мој материјал из места као што су Железник, Ландол и Касидол (штета је уопште — и то се осећа и другде у Московљевићевом чланку — што он није с већом пажњом читао моје радове о којима дискутује). Сем поменутог систематски скупљаног материјала имам и доста података о говору других места, скупљених у пролазу или при различитим сусретима. Та су места: Дета северно од Вршца на румунској територији, Маргита северозападно од Вршца, Уља југоисточно од Вршца, сам град Вршац, Бела Црква, Калуђерово, Крушчица и Врачев Гај код Беле Цркве, Ковин, затим Друговац и Селевац између Смедерева и Паланке, па Ритопек, Сланце, Миријево, Лештане, Пиносава, Рипањ и Сремчица код Београда. Овај материјал, иако у њему нема потпуности, пружа корисну оријентациону допуну ономе што дају записи из других места. Даље, проф. др Миленко Филиповић ставио ми је још 1953 г. несебично на расположење своје белешке из Крушчице, Кусића, Врачевог Гаја, Калуђерова, Црвене Цркве, Беле Цркве и Банатске Паланке — укупно преко хиљаду листића с примерима које сам употребио при изради рада „Место банатског херског говора међу српским дијалектима“

(предат за штампу 1954 г., ових дана коначно изашао у зборнику „Банатске Хере“, Посебна издања Војвођанског музеја I, стр. 326—353). Најзад, при стварању закључака о смедеревско-вршачком дијалекту послужио сам се и подацима у ранијој литератури коју сам у осам тачака навео на стр. 90—91 моје „Дијалектологије српскохрватског језика“, а у коју спадају и корисни радови самог проф. Московљевића. Једном речју, *бићна је чињеница да „тјеза о једном новом дијалекту“ није још изашла „без још узданих, на тјерену јокуиљених језичких јодатака“.*

Стр. 104—105. М. каже да је припадност говора југоисточног Баната косовско-ресавском дијалекту била „опште позната“, па их је зато он 1938 год. тако означио на својој карти. — Не стоји да је ово било „опште познато“, чак напротив: на картама А. Белића (1905 Дијалектологическая карта, 1910 Rocznik slawistyczny III, 1948 Савремени српскохрватски језик I), М. Решетара 1907 и М. Храсте 1956 — да се задржимо само на најзначајнијим ауторима — поменута зона је цела или највећим делом припојена шумадиско-војвођанском дијалекту.

Стр. 105: „А што се тиче говора београдских села, које нико није проучавао, већ је познато да су нека села као: Вишњица, В. Село, Винча, Миријево, Велики и Мали Мокри Луг, Бањица, Кнежевац, Раковица, као и Палилула, која је доцније ушла у састав Београда, пре више од сто година пресељена из Сврљига (в. Милићевићеву Кнежевину Србију, стр. 118)“. — Да се М. послужио новијом расправом Ристе Николића, „Околина Београда“ (Насеља и порекло становништва II, стр. 901—1104), која даје тачне податке о пореклу сваке породице, он би са свога списка избрисао Велико Село, Винчу, Миријево и Кнежевац — што би било у складу и са мојим теренским посматрањима.

Стр. 105: „Остала београдска села која Ивић убраја у свој дијалекат припадају шумадиском говору“. — Напротив, приликом мог рада на терену показало се да се говор ових села разликује од шумадиско-војвођанског дијалекта низом особина, међу којима се налази и оно најважније, т.ј. акцентуација са многобројним примерима непренесеног *^* и *^* акцента (уз истовремено непознавање кановачког дугог узлазног). Шумадиску акцентуацију нашао сам тек у Моштаници код Умке.

Стр. 105—106. М. износи „према Ивићу“ карактеристичне црте смедеревско-вршачког дијалекта и констатује да су оне све сем једне „заједничке ... и косовско-ресавском“. Зачудо М. је пропустио да цитира и друге особине, такође наведене код мене, у којима се огледа разлика између ових дијалеката, тако напр. оне које се тичу кановачког акцента, контракција типа *моја > ма*, ген. мн. типа *кбли*, компаратива као *йошйгењије*, непознавања имперфекта, облика инфинитива и проширења *-ду* у 3 л. мн. презента. Да је поменуо и овакве црте, М. не би могао извести закључак који је извео.

Стр. 106: „Повод за постављање тезе о посебном „смедеревско-вршачком дијалекту“ Ивићу је дао говор галипољских Срба, јер пре него што се упознао с овим, он је друкчије мислио. Тако у свом чланку „О говорима Баната“ он каже: „Банатски говор претставља хомогену целину“, сматрајући га делом шумадиско-војвођанског дијалекта“. — Московљевићу је промакло да сам у поменутом чланку одмах у почетку (стр. 142) из банатског говора издвојио говор југоисточног Баната (= смедеревско-вршачки) и изричито истакао да се термин „банатски говор“ у даљем излагању не односи на ту зону (стр. 143).

Стр. 106: „Како у данашњем говору јагодинског краја нема неких црта којих има у галипољском (икавизми, нови падежни завршеци и др.), то је И. повезао галипољски говор са севернијим екавским говорима, смедеревско-вршачким“. — У говору околине Светозарева (Јагодине) нашао сам у плуралу „нове падежне завршетке“ тачно у истој мери као и у галипољском говору; Московљевићев супротан податак почива на некој забуни.

Стр. 107: „Али он (т.ј. Ивић) није сасвим начисто у објашњавању садашњих и некадашњих односа међу овим дијалектима. Док у § 76 Дијалектологије каже да *смедеревско-вршачки чини мост између шумадиско-војвођанског и косовско-ресавског*, не објашњавајући у чему је тај мост, мало после, у истом параграфу изјављује да *се овај дијалекат не може сматрати иросијим ирелазним иијом, нији да је он йроизвод укритијања своја два суседа*“. — М. није опазио да између мојих цитираних тврђења нема противречности. Смедеревско-вршачки говори заиста чине мост између својих двају суседа пошто имају заједничких особина и са једним и са другим, али уједно нису продукат накнадног укрштања

готових дијалекатских типова већ органског развоја путем неједнаког распрострањавања језичких таласа. Исто тако они нису ни прост прелазни говорни тип, јер имају својих специфичности (о томе в. испржније у мом поменутом раду „Место банатског херског говора ...“, стр. 350).

Стр. 107: „А у § 75 (Ивић) каже: „Врло је вероватно да је прву дубљу разлику између смедеревско-вршачког и шумадишко-војвођанског дијалекта створило новоштокавско акценатско преношење у овом другом дијалекту“, што излази на то да И. претпоставља да је *пре тога смедеревско-вршачки припадао шумадишко-војвођанском*. Али у § 75 он каже: „Може се чак рећи да је смедеревско-вршачки тип, историски гледајући, старији од шумадишко-војвођанског, који се развио тек с акценатским преношењем“. — Ни овде нема контрадикције, и то зато што из мојег првог тврђења не произлази „да је пре тога смедеревско-вршачки припадао шумадишко-војвођанском“, већ обрнуто — да су до акценатског преношења *шумадишко-војвођански говори били слични садашњим смедеревско-вршачким*.

Јасно је, мислим, из свега реченог да ми особине говора у смедеревско-вршачкој зони нису непознате, да границе тога типа нисам повлачио „зато што су њему (т.ј. Ивићу) за његову тезу о посебном дијалекту требале баш такве границе“ и да збиља има разлика између ових говора и оних који се по традицији убрајају у косовско-ресавски дијалекат. Да би се прецизније схватио домашај ових разлика, ја ћу овде пренети, у преводу с немачког и нешто допуњену, табелу са стр. 239 моје књиге „Die serbo-kroatischen Dialekte“, I Band, Хаг 1958: [в. следећу страну].

Сваки од ових података односи се *на све или на велику већину* говора једног одн. другог типа. Очигледно је после овога и то да нисам „пребрзо и без довољно темеља исконструисао“ један дијалекатски тип. Штета је свакако што је М., у заблуди у погледу моје обавештености и изгубивши из вида овде наведене говорне особине, своју дискусију тако несрећно поставио и својој лепој иницијативи одузео велики део корисности коју је могла имати.

Остаје, ипак, да се јасније расправи питање места смедеревско-вршачких говора у кругу наших дијалеката. Док сам их у својој дисертацији и у раду о банатском „херском“ говору

	Главнина кос.-рес. говора	Смедеревско-вршачки говори
1. Акц. тип <i>сесџра</i> , <i>језик</i>	ʷ (<i>сесџра</i> , <i>језик</i>)	ʷ, у многим говорима
2. Замена јата	е (угл. доследно)	е одн. и
3. Контракције као <i>ма</i>	непознате	јављају се
4. Конс. група <i>зв-</i>	<i>зв-</i> (<i>звезда</i>)	остаје <i>зв-</i> (<i>звезда</i>)
5. Инстр. јд. I декл.	<i>-ем</i> (<i>брајем</i> , <i>коњем</i>)	<i>-ом</i> (<i>брајом</i> , <i>коњом</i>)
6. Ген. мн. ср. р. типа <i>кбли</i>	непознат	јавља се
7. Дат.-лок. јд. м. и ср. р. зам.-прид. промене	<i>-ем</i> (<i>добрем</i>)	<i>-им</i> (<i>добрим</i>)
8. Дат.-лок. јд. ж. р. зам.-прид. про- мене	(обично) <i>-е</i>	<i>-ој</i> или <i>-ом</i>
9. Суфикс <i>-ад</i>	непознат	употребљава се
10. Инстр. јд. замен. <i>ја</i>	<i>моном</i>	<i>мноm</i>
11. Присв. зам. 3 л. јд. ж. р.	обично <i>њојан</i> , <i>њојзин</i>	обично <i>њен</i>
12. Компаративи: а) б)	наст. <i>-и-</i> (<i>живиши</i>) наст. <i>-еј-</i> (<i>иросјеји</i>)	наст. <i>-ʷ-</i> (<i>живиши</i>) наст. <i>-ʷиј-</i> (<i>иросији</i>)
13. Имперфект	жив	редак или изгубљен
14. Инфинитив	на <i>-и</i> , <i>-ћ</i>	на <i>-и</i> , <i>-ћи</i>
15. 3. л. мн. презента	<i>-ду</i> није обично	често <i>-ду</i>
16. Посесивни датив	познат	непознат

називао говорном групом, у „Дијалектологији“ сам их третирао као посебан дијалекат штокавског наречја — додуше уз оgradu на стр. 61 да је „разлика између косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта нарочито мала: акцентуација је начелно иста, а и замена јата је само донекле различита“, после чега сам додао да би се „алтернативно... оба ова типа могла спојити у једну целину“. Оба изнесена поступка, иако привидно различита, произлазе из исте свести о сложености прилика: с једне стране територија овог говорног типа је прилично велика и он се знатно разликује од косовско-ресавског, али с друге стране та је разлика ипак осетно мања од оних међу другим штокавским дијалектима, напр. зетско-ловћенским и косовско-ресавским. Одлучујући се за начин који сам применио у „Дијалектологији“ ја сам пошао од традиционалних (и најоправданијих) критерија класификације штокавских говора — акцентуације и замене јата. По већ уста-

љеном узусу разлика између косовско-ресавског и шумадиско-војвођанског дијалекта дефинише се као разлика у акцентуацији, али и у замени јата која је у првом дијалекту доследно екавска, а у другом екавска с икавизмима. А битну карактеристику смедеревско-вршачких говора чини баш то да се они у једној од ових двеју особина слажу с једним суседом, а у другој с другим. То значи да *уобичајени начин гледања на карактеристике штокавских екавских дијалеката, суочен са новим смедеревско-вршачким материјалом, захтева посилуиак примењен у „Дијалектологији“.*

Проблем се, међутим, може сагледати и у једном друкчијем аспекту, и ја сам у међувремену настојао да своја схватања продубим у том правцу. Од разлика међу савременим дијалектима најважније су свакако оне које најдубље задиру у језички систем. Отуда основни принцип акцентуације има превасходан значај за груписање дијалеката штокавског наречја. Разлика између старије и новије акцентуације огледа се отприлике у свакој другој речи, а сем тога она обухвата и принципијелне разлике у инвентару акцената као језичких знакова и у могућностима њиховог реда по слоговима. Насупрот томе разлика у замени јата, рецимо између екавштине и икавштине, значи кудикамо мање: она се јавља у много мањем броју речи и усто не задира у инвентар гласова јер и вокал *e* и вокал *i* иначе постоје у свим нашим говорима. Отуда се ова разлика своди на то да се у низу речи, префикса и наставака јавља један или други од већ познатих вокала. Разуме се, домашај разлике је још много ограниченији ако она захвата само један мањи део речи и морфема у којима се јавља јат. Стога питање икавизама наших североисточних говора у сваком случају далеко заостаје по важности за акцентуацијом. Овај ред идеја руководио ме је кад сам, пишући 1956/57 своју књигу „Die serbokroatischen Dialekte I“, одлучио да говоре смедеревско-вршачког типа укључим у косовско-ресавски дијалекат с тим што сам говоре тога дијалекта поделио на два дела — „главнину“ и „смедеревско-вршачку говорну групу“. Разуме се, у таквом случају при одређивању разлике између косовско-ресавског и шумадиско-војвођанског дијалекта замена јата више не игра улогу. Што се тиче осталих разлика које су помињане (в. табелу на стр. 288), оне су довољне да дају пунији садржај бипартицији говора проширено схваћеног косовско-ресавског ди-

јалекта, али не и за издвајање смедеревско-вршачких говора у посебан дијалекат. Додуше међу овим разликама има врло значајних (таква је пре свега она у погледу имперфекта), али су оне ипак већином морфолошке природе и из других разлога неподесне као класификациони критерији.

Овако сам, дакле, поступио пишући своју књигу на немачком — још много пре појаве Московљевићевог чланка и, разуме се, сасвим независно од његове аргументације (уколико у његовом чланку уопште има чисто научних аргумената, јер он цело своје извођење заснива на необјашњивој претпоставци да сам ја једноставно необавештен о говорима дате зоне).

Мислим и сада да је стриктно вођење рачуна о *данашњем систему* неопходно кад год се говори о *данашњој* дијалекатској слици. Међутим, кад је реч о прошлости дијалеката, ствар сасвим другачије стоји. Централно место добијају оне појаве које су створиле прву знатнију пукотину у дотада мање-више једноличној дијалекатској плочи. А баш по пореклу се смедеревско-вршачки говори знатно разликују од правих косовско-ресавских. Икавизми у њима су старији од саме замене јата гласом *e* у другим примерима (в. о томе моје чланке „Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамењеним јатом“, Годишњак Фил. фак. у Новом Саду I, 146—160, и „Der Vokal *ǣ* als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten“, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics I). То значи да је говоре смедеревско-вршачког типа већ тада, у епоси сразмерно слабије диференцијације штокавских говора, судбина јата одвајала од косовског говорног типа истовремено их повезујући са шумадиско-војвођанским говорима. С друге стране тада још није било разлике у акцентуацији која данас ствара провалију између смедеревско-вршачког и шумадиско-војвођанског типа. То су у то доба морали бити мање-више истородни говори. Другим речима: *иако су данас говори смедеревско-вршачке групе осетно ближи косовско-ресавском дијалекатском типу, у првој фази развоја они су ишли заједно са шумадиско-војвођанским.*

Павле Илић